

Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü (TY, nr. 36), British Museum (Or., nr. 2782/2) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 2457/2; Hacı Mahmud Efendi, nr. 5566; Mihrişah Sultan, nr. 342/2) çeşitli nüshaları bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 263; Naîmâ, *Tarih*, III, 345-348; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1910, II, 599-600; *Netâyicü'l-ezhâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2760, 3386, 3923; *Osmanlı Müellifleri*, III, 204; Zeki Zeren, *Anatomi Sözlüğü ve Anatomi Terimleri*, İstanbul 1946, s. 55; a.mlf., "İbn Sina'nın Türk Anatomi Terimleri Üzerine", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, XV/2, İstanbul 1952, s. 585-589; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Kazancıgil), s. 128-129; Bedi N. Şehsuvaroğlu v.dğr., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 93-94; Ayşegül Demirhan, "Famous Turkish Physicians of the XVII th Century and Their Importance From the Point of Turkish Medicine", *Medical Bulletin*, XIV, İstanbul 1981, s. 136-142.

AYŞEGÜL DEMİRHAN ERDEMİR

EMİR-i DÂD

(أمير داد)

**Selçuklular'da
başta devlet aleyhine işlenen
cürümler olmak üzere
şer'î davaların dışındaki
örfî davalara
hükümdar adına bakan görevli.**

Emîr-i dâd Arapça emîr ile Farsça dâd (adalet) kelimelerinden oluşmuştur. Geleneksel Türk-İslâm hukukunun bir tezahürü olan Dîvân-ı Mezâlim'e bizzat sultanlar başkanlık ederlerdi. Ancak işlerin çoğalmasıyla bu divanda görülen davalara hükümdar adına emîr-i dâd (emîr-i adl, dâdbeg) bakmaya başladı. Emîr-i dâd kararlarını yanında oturan ulemâya danışarak verirdi. Onların hem örfî hem de şer'î hukuka dayanarak verdikleri bu kararların adlî hayatta çok önemli bir yeri vardı. Emîr-i dâd, çok güçlü ve nüfuzlu emirlerle vezirleri dahi tevkif ettirebilirdi. Nitekim I. Alâeddin Keykubad devrinde (1220-1237) Emîr-i Dâd Kemâleddin Kâmyâr, Zahîrüddin Mansûr ve Şemseddin adlı emirlerin mallarını müsâdere ederek kendilerini de sürgüne göndermişti (İbn Bîbî, s. 116). Yine Vezir Sâhib Tuğrâî ile Vezir Fahreddin Ali emîr-i dâd tarafından tevkif edilmişlerdi (a.g.e., s. 307).

Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında meydana gelen taht kavgaları sırasında önemli rol oynayan Ho-

rasan Emîri Habeşî b. Altuntak'ın kaynaklarda emîr-i dâd unvanıyla zikredilmesi (İbnü'l-Esîr, X, 296-297), büyük Selçuklular'da bu müessesenin mevcut olduğunu göstermektedir. Kirman Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Şah b. Muhammed zamanında da (1156-1170) bu müessesenin mevcudiyetini koruduğu, Alâeddin Bozkuş adlı emîrin onun dâdbegi olduğu ve daha sonra atabeg olarak hizmet ettiği, ölümü üzerine de oğlu Kutbüddin Muhammed'in Berdesîr dâdbegi ve şahnesi tayin edildiği bilinmektedir (Muhammed b. İbrâhim, s. 39-42). Bunların her ikisi de nüfuzlu birer emîr olup devletin siyasî hayatında ve taht kavgalarında önemli rol oynamışlardır.

Dîvân-ı Mezâlim dolayısıyla dâdbeglik müessesesinin sadece merkezde ve büyük şehirlerde değil aynı zamanda küçük iktâ'larda da mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Müntecebüddin Bedî, s. 20, 79). Emîr-i dâdların nâibleri, kurulan mahallî mezâlim mahkemelerine başkanlık ederek şikâyetleri dinler, adaleti, emniyet ve huzuru sağlar.

Emîr-i dâdlığın Anadolu Selçuklularında daha fazla önem kazandığı ve emîr-i dâdın protokolde atabegden sonra geldiği görülmektedir. I. Alâeddin Keykubad, hükümdarlığının ilk yıllarında Dîvân-ı Mezâlim'e bizzat başkanlık edip şikâyetleri dinlediği halde daha sonra işlerin yoğunluğu sebebiyle bu görevi bıraktığı (İbn Bîbî, s. 93-95). Fahreddin Ali emîr-i dâdlıktan vezirliğe yükseldiği gibi emîr-i dâd Emînüddin Düleycânî aynı zamanda üstadüddârlık, evkaf hâkimliği ve mütevellilik gibi önemli görevleri de uhdesinde tutuyordu. Anadolu Selçuklularında emîr-i dâd, hem Dîvân-ı Mezâlim'de alınan kararları hem de kadıların verdiği hükümleri uygulamakla görevliydi. Kaynaklarda, Anadolu Selçuklularında bu görevi üstlenen kişiler arasında ayrıca Nusret, Yâkût ve Nizâmeddin adlı emîr-i dâdlardan söz edilmektedir.

Hârizmşahlar'da bu müessesenin yuluk (yuluğ), İlhanlılar'da ise yargu adıyla faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Hârizmşahlar'da Türk boylarına mensup kumandanların işlediği suçlara bakan mezâlim divanına "han" rütbesi verilen bir emîr başkanlık ederdi.

Memlükler'de örfî davalara hâcibler bakardı (Makrîzî, II, 219).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 296-297; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'alâ'iyye*, s. 93-95, 116, 307, 655; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 41, 88, 102; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 219; Muhammed b. İbrâhim, *Târîḫ-i Selâciḫa-i Kirmân* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1886, s. 39-42; Müntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed Kazvîni — Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş., s. 20, 79; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 34, 44, 90, 98; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 147; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 460, 466-467; a.mlf., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 22, 45, 132, 174; a.mlf., "İktâ", *İA*, V/2, s. 956; Hasan-ı Enverî, *İştlâḫât-ı Dîvânî-yi Devre-yi Gâzevî ve Selcûkî*, Tahran 2535 şş., s. 203-204, 227; Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 135; Şemin Şerîk Emîn, *Ferheng-i İştlâḫât-ı Dîvân-ı Devrân-ı Moğol*, Tahran 1357 hş., s. 270-271; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 226, 228, 267, 334; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, İstanbul 1980, s. 113-114; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 210; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti* (trc. Azer Yaran), Ankara 1988, s. 265-267; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara 1990, s. 20-21.

AYDIN TANERİ

EMİR GAZİ

(ö. 528/1134)

**Dânişmendli hânedanın
en nüfuzlu hükümdarlarından
(bk. DÂNİŞMENDLİLER).**

EMİR GİYÂSEDDİN

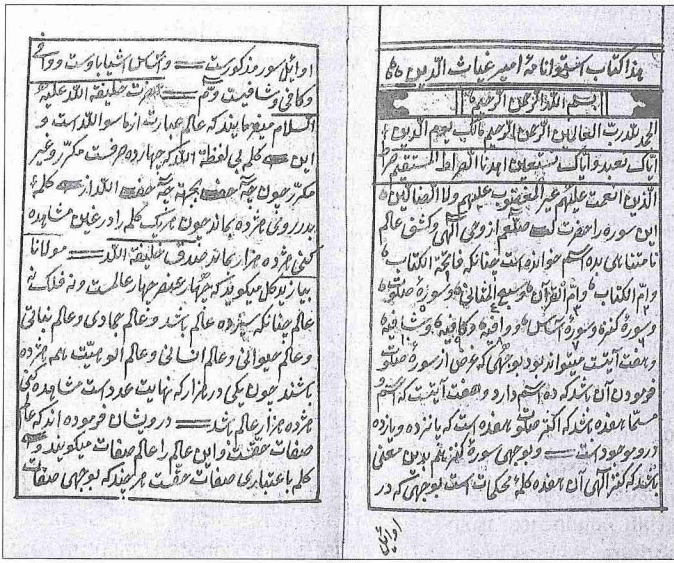
(أمير غياث الدين)

Ebül-Yakîn Emîr Gıyâsüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed Hüseyin Esterâbâdî (ö. 852/1449'dan sonra)

Hurûflüğün önemli şahsiyetlerinden.

İran'ın kuzeydoğusundaki Gürgân bölgesinde bulunan Esterâbâd şehrinde muhtemelen 790-799 (1388-1396) yılları arasında doğdu. Annesi, Hurûflüğün kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin başhalifesi Ali el-A'lâ'nın kız kardeşidir. Babası Hüseyin b. Muhammed hakkında ise kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Emîr Gıyâseddin, mensup olduğu Hurûfî fırkasının fikirlerini yaymak maksadıyla Hurûflüğün merkezi Tebriz'den ayrılarak birçok yeri ziyaret etti. Fazlullah-ı Hurûfî'nin torunu Emîr Nûrullah ile birlikte gittiği Bitlis'te diğer Hurûfî liderleriyle tanışarak görüş alışverişinde bulun-

Emîr Gıyâseddin'in
İstivânâme
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Millet Ktp.,
Ali Emîrî,
Farsça, nr. 269)

du. Hurûfîler'in 13 Rebülâhîr 830 (11 Şubat 1427) tarihinde Herat'ta Timur'un oğlu Şâhruh Mirza'ya karşı düzenledikleri suikastla ilgili görülerek Emîr Nûrullah ile birlikte tutuklandı. Uzun süren mahkeme sonunda haklarında kesin bir hükme varılamadı. Emîr Gıyâseddin, beş yıl sonra Emîr Nûrullah ile birlikte tutuklu buldukları Süleymânî Kalesi'nden kaçtı; Hurûfîliğin önde gelen şahsiyetlerinin sığındığı Hürmüz adasına geçti. Bir süre sonra buradan ayrılarak İran'ın Şîraz bölgesine, ardından da Bağdat'a gitti. 852'den (1449) sonraki bir tarihte vefat etti.

Emîr Gıyâseddin'in, Hurûfîliği yaşatmak ve fikirlerini kendisinden sonra gelenlere aktarabilmek amacıyla kaleme aldığı *İstivânâme* adlı Farsça eseri Hurûfîlik tarihinin ana kaynaklarındandır. Fazlullah-ı Hurûfî'nin hayatı, münasebette bulunduğu kişiler, halifeleri, gittiği yerler ve öldürülmesi gibi konularda ayrıntılı bilgi veren bu eserin bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir (Ali Emîrî, Farsça, nr. 269).

İrene Mélékoff'un, Fazlullah'ın başhalifesi Ali el-A'lâ ile Emîr Gıyâseddin'i aynı kişi olarak göstermesi (*Uyur İdik Uyurdular*, s. 192) ve *İstivânâme*'yi Ali el-A'lâ'ya mal etmesi doğru değildir.

Emîr Gıyâseddin'in, Fazlullah'ın Hasan adlı bir halifesine gönderdiği ve Şâhruh'a yapılan suikastı, tutuklanmasını, sorguya çekilmesini ve konuyla ilgili diğer olayları anlattığı, Millet Kütüphanesi'nde bulunan (Ali Emîrî, Farsça, nr. 825) 16 Cemâziyelevvel 836 (8 Ocak 1433) tarihli mektubu Abdülbâki Gölpinarlı tarafından yayımlanmıştır (ŞM, I, 37-57).

İşkurt Dede diye anılan Şeyh Muhammed *Şalâtname* adlı eserinde (vr. 50^a) Emîr Gıyâseddin'in *Türâbnâme* adlı bir risâlesi olduğunu söylüyorsa da eser günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

"Fazlullâh-i Hurûfî'nin oğluna ait bir mektup" (nşr. Abdülbâki Gölpinarlı), ŞM, I (1956), s. 37-57; Muhammed İşkurt Dede, *Şalâtname*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, nr. 1043, vr. 50^a; Abdülbâki Gölpinarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara 1973, s. 2, 12, 15, 22, 23, 24, 27, 49, 50, 56, 97, 104; Hüsamettin Aksu, *Amîr Gıyâs al-Dîn Muhammed al-Astarâbâdî ve İstivâ-nâme'si* (doktora tezi, 1981), İSAM Ktp., Nihad M. Çetin, nr. 1382; I. Mélékoff, *Uyur İdik Uyurdular Alevîlik - Bektaşîlik Araştırmaları* (trc. Turan Alptekin), İstanbul 1993, s. 192.

HÜSAMETTİN AKSU

EMİR-i HAC

(أمير الحج)

Haccin kurallarına uygun şekilde
ve emniyet içinde
edâ edilmesini sağlamak üzere
görevlendirilen kimse.

Hac emirliği Mekke'nin fethinden sonra (8/630) ihdas edilmiş bir görevdir. Emîr-i hac (emîrül-hac) olanların hac kervanlarını güvenlik içinde götürüp getirmenin dışında cezaların uygulanmasına nezaret etmek gibi önemli görevleri vardı. Fetih yılında Hz. Peygamber'in özel olarak hac emîri tayin etmediği, Mekte Valisi Attâb b. Esîd'in bu vazifeyi yerine getirdiği bilinmektedir. Ertesi yıl Resûl-i Ekrem'in emîr-i hac olarak görevlendirdiği Hz. Ebû Bekir 300 kişilik bir hacî kafilesinin başında Medine'den

ayrıldı. Kafîle yolda iken, müşriklerin Kâbe'ye yaklaşmasını ve Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmesini yasaklayan Berâe sûresi nâzil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber sûreyi hacılara tebliğ etmek üzere Hz. Ali'yi görevlendirdi. 10. yılda (632) Hz. Peygamber bizzat haccettiği için emîr-i hac tayin edilmedi. Onun vefatından sonra hac farızasının güvenlik içinde yerine getirilmesini sağlama işi halifelerin görevlerinden sayıldı. Onlar da bu görevi ya kendileri yürüttüler veya güvendikleri bir kişiyi görevlendirdiler. Hilâfetinin ilk yılında (633) Hz. Ömer'i hac emîri tayin eden Hz. Ebû Bekir ertesi yıl bu görevi bizzat kendisi üstlendi. İlk üç halife döneminde halifelerin dışında 13 (634) ve 24 (645) yıllarında Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali döneminde ise (656-661) sırasıyla Abdullah b. Abbas, Şeybe b. Osman, Kusem b. Abbas hac emirliği yapmışlardır.

Emevî Halifesi Abdümelik b. Mervân devrinde (685-705) halifelik iddiasında bulunan her şahıs kendi adına bir emîr-i hac tayin etmişti. 68 (688) yılı hac mevsiminde dört emîr-i hac Arafat'ta toplanmış ve birbirleriyle çatışmadan görevlerini ifa etmişlerdir. Emevî ve Abbâsî halifeleri hacca gittiklerinde bu vazifeyi bizzat kendileri üstlenmişler, diğer zamanlarda ise emîr-i hac tayin etmişlerdir. Abbâsî halifeleri başlangıçta bu göreve kendi ailelerine mensup birini getirirken daha sonra ve özellikle Büveyhîler'in Bağdat'a hâkim oldukları dönemde genellikle nakibü'l-Aleviyyîn olan kişi hac emirliği görevini de yürütmüştür. Fâtımîler Mısır'a hâkim olunca (969) özel hac kafîleleri düzenlediler ve zaman zaman Haremeyn'de kendi adlarına hutbe okuttular. Abbâsîler'in merkezî otoritesi zayıflayıp ülke içinde karışıklıklar çıkınca huzur ve güvenliğin sağlanabilmesi için hac emirliği görevi kumandanlardan birine verilmeğe başlandı. Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girip Büveyhî hâkimiyetine son vermesiyle başlayan Selçuklu döneminde, nakibü'l-Aleviyyîn Ebû'l-Ganâim Muammer b. Muhammed el-Alevî'nin yerine Emîr Ebû Mansûr Kutluğ adlı kumandan emîr-i hac tayin edilmiş ve on iki yıl boyunca bu görevi yürütmüştür.

Emîr-i hac tayin edilen kişi dârülhilâfe gelir, burada devlet erkânı, eşraf, kâdıkudât ve fukahânın da katıldığı muhteşem bir merasim yapılır, kendisine halife tarafından hilâat verilir. Bazan